INNOVATSIYA VA TARAQQIYOT
10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI

UDK 113:4578:1614

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MUSIQIY LUG‘ATNING QATLAMLARI

To‘rayev Alisher Ibragimovich,
Ingliz tili o‘qituvchisi, Renessans ta’lim universiteti
E-mail: turayevalisher86@gmail.com

Taqrizchi: O.Axmedov, f.f.d., professor, O‘zDJTU

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20001407

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz va o‘zbek tillaridagi musiqiy lug‘atning ko‘p qatlamli tuzilishini o‘rganadi, ularning rivojlanishiga tarixiy, madaniy va lingvistik qatlamlar qanday hissa qo‘shganini tahlil qiladi. Tarixiy va qiyosiy lingvistik nuqtai nazarlardan u musiqiy terminlarning etimologiyasi, semantik evolyutsiyasi va qatlamli o‘zlashtirilishini ko‘rib chiqadi. Ingliz musiqiy leksikasi asosan italyan, fransuz va nemis tillari kabi yevropa manbalaridan olingan qatlamlarni o‘z ichiga oladi, ular mahalliy anglo-sakson ildizlariga qo‘shilgan holda, G‘arb klassik va zamonaviy ta’sirlarini aks ettiradi. Aksincha, o‘zbek lug‘ati fors, arab va turk tillaridan olingan asosiy sharqiy qatlamlardan iborat bo‘lib, keyinchalik kolonializm va sovet davri islohotlari orqali yevropa va rus qatlamlari qo‘shilgan. Qiyosiy yondashuvdan foydalanib, tadqiqot qatlamlash jarayonlaridagi o‘xshashliklarni, masalan, moslashuv va gibridizatsiyani, madaniy ustuvorliklar bilan bog‘liq farqlarni ochib beradi. U lingvistik xilma-xillik, madaniy saqlash va global musiqiy diskurs uchun oqibatlarini muhokama qiladi, til va musiqa o‘rtasidagi dinamik o‘zaro ta’sirni ta’kidlovchi ilmiy manbalar bilan qo‘llab-quvvatlanadi.*

Kalit so‘zlar: *musiqiy lug‘at, lingvistik qatlamlar, yevropa o‘zlashtirilishi, sharqiy ta’sirlar, ingliz terminlari, o‘zbek terminlari, qiyosiy etimologiya, semantik evolyutsiya, maqom, shashmaqom, temp terminlari, madaniy qatlamlash, gibridizatsiya, etnomusiqashunoslik, fors-arab-turk ildizlari, italyan-fransuz-nemis qatlamlari.*

Аннотация. *Эта статья исследует многослойную структуру музыкального словаря в английском и узбекском языках, анализируя, как исторические, культурные и лингвистические слои способствовали их развитию. С исторических и сравнительно-лингвистических точек зрения она изучает этимологию, семантическую эволюцию и стратифицированные заимствования ключевых терминов. Английский музыкальный лексикон включает слои преимущественно из европейских источников, таких как итальянский, французский и немецкий, наложенные на исконные англо-саксонские корни, воплощающие западные классические и современные влияния. В противоположность этому, узбекский словарь состоит из фундаментальных восточных слоев из персидского, арабского и турецкого, с последующими европейскими и русскими стратами, введенными через колониализм и реформы советской эпохи. Используя сравнительный подход, исследование раскрывает параллели в процессах наслоения, такие как адаптация и гибридизация, наряду с расхождениями, связанными с культурными приоритетами. Оно затрагивает последствия для лингвистического разнообразия, сохранения культуры и глобального музыкального дискурса, подкрепленные научными источниками, подчеркивающими динамичное взаимодействие языка и музыки.*

Ключевые слова: *музыкальный словарь, лингвистические слои, европейские заимствования, восточные влияния, английские термины, узбекские термины, сравнительная этимология, семантическая эволюция, маком, шашмаком, темповые термины, культурная стратификация, гибридизация, этномузыкология, персидско-арабско-тюркские корни, итальянско-французско-немецкие страты.*

Abstract. *This article investigates the multilayered structure of musical vocabulary in English and Uzbek languages, analyzing how historical, cultural, and linguistic layers have contributed to their development. From historical and comparative linguistic viewpoints, it examines the etymology, semantic evolution, and stratified borrowings of key terms. The English musical lexicon features layers primarily from European sources such as Italian, French, and German, overlaid on native Anglo-Saxon roots, embodying Western classical and modern influences. In contrast, Uzbek vocabulary comprises foundational Eastern layers from Persian, Arabic, and Turkish, with subsequent European and Russian strata introduced via colonialism and Soviet-era reforms. Employing a comparative approach, the study reveals parallels in layering processes, such as adaptation and hybridization, alongside divergences tied to cultural priorities. It addresses implications for linguistic diversity, cultural preservation, and global musical discourse, supported by scholarly sources that underscore the dynamic interplay of language and music.*

Keywords: *musical vocabulary, linguistic layers, European borrowings, Eastern influences, English terms, Uzbek terms, comparative etymology, semantic evolution, maqom, shashmaqam, tempo terms, cultural stratification, hybridization, ethnomusicology, Persian-Arabic-Turkic roots, Italian-French-German strata.*

Kirish. Musiqiy so‘z boyligi madaniy tarixlarning til oynasi bo‘lib, asrlar davomida ko‘chib yurishlar, bosqinlar va san’at almashinuvlari natijasida to‘plangan ta’sir qatlamlarini ko‘rsatadi [1]. Ingliz tilida bu qatlamlar asosan Yevropa klassik an’analariga asoslangan bo‘lib, romance va german tillaridan olingan so‘zlar qadimgi anglo-sakson asoslari ustiga joylashgan [2]. O‘zbek musiqiy atamalari esa Markaziy Osiyo merosiga asoslangan Sharqiy qatlamlarni saqlab qolgan, ustiga mustamlakachilik va zamonaviy ta’sirlar qo‘shilgan. Ushbu maqola shu qatlamlarni o‘rganadi va musiqiy so‘z boyligi qayta-qayta ustiga yozilgan, ammo avvalgi davr izlarini saqlab qolgan matn (palimpsest) kabi rivojlanishini ta’kidlaydi. Ingliz tilida Renessans davridan boshlab italyan tilidan olingan qatlamlar asosiy o‘rinni egallaydi – bu standart nota yozuv tizimlarida yaqqol ko‘rinadi. O‘zbek so‘z boyligi Ipak yo‘li orqali kelgan fors-arab asoslarini saqlagan, 19–20-asrlarda rus va yevropa qo‘shimchalari bilan boyitilgan. Bu qatlamlarni tahlil qilish orqali tilning qatlamlanish jarayonlari va ularning madaniy o‘ziga xoslikdagi o‘rnini yoritamiz [3].

Adabiyotlar tahlili. Adabiyot sharhi ingliz qatlamlari uchun Vikipediya musiqiy lug‘atidan va o‘zbek qatlamlari uchun O‘zbekiston musiqasi bo‘limlaridan foydalandi [6]. So‘zlarning kelib chiqishi ajratildi: ingliz uchun asosan yevropacha (italyan-fransuz ildizlari), o‘zbek uchun sharqiy (fors-arab-turk tillari bilan rus qo‘shimchalari). Atamalar vazifasi bo‘yicha (ladlar/modes, cholg‘ular, dinamika) va qatlamlari bo‘yicha (asosiy, olingan, aralash) guruhlandi. Ma’no xaritalash korpus (katta matnlar bazasi) ma’lumotlaridan foydalanib o‘zgarishlarni kuzatdi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri solishtirishdagi bo‘shliqlarni Markaziy Osiyo va G‘arb musiqasi bo‘yicha keng tadqiqotlarni birlashtirish orqali to‘ldirdi [7]. Bu usul tilshunoslik tipologiyasiga mos keladigan qatlamli va dalillar asosidagi tahlilni ta’minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Qatlamli qiyosiy tilshunoslik yondashuvidan foydalanib, ushbu tadqiqot so‘zlarning kelib chiqishini izlash, ma’no tahlili va tarixiy kontekstni birlashtiradi [4]. Manbalar ilmiy maqolalar, ensiklopediyalar va etnomuzikologiya (xalq musiqasi tadqiqi) ishlarini o‘z ichiga oladi, shu jumladan ingliz va o‘zbek musiqiy atamalarini solishtirgan tadqiqotlar [5].

Tahlillar va natijalar. Ingliz musiqiy so‘z boyligi: Yevropa qatlamlari Ingliz musiqiy so‘zlari bir necha qatlamdan iborat: asosiy anglo-sakson qatlami ("song" – qo‘shiq, "tune" – kuy) ustiga Renessansdan boshlab yevropa tillaridan olingan so‘zlar qo‘shilgan. Italiya qatlami eng qalin – Italiya operasi va cholg‘u innovatsiyalari tufayli "adagio" (sekin, italyancha "qulaylikda"), "legato" (bog‘langan, silliq ijro) kabi atamalar paydo bo‘lgan. Fransuz tili balet ta’siridagi qatlam qo‘shgan, masalan "crescendo" (hajm asta-sekin oshishi). Nemis qatlami orkestr aniqligini beradi: "lebhaft" (jonli), "sforzando" (kuchli urg‘u). Bu qatlamlar ingliz tilida aralashib, "ff" (fortissimo – juda kuchli) kabi qisqartmalar hosil qilgan. Zamonaviy qatlamlar jazz kabi janrlarda amerika ta’sirini ko‘rsatadi ("blues", "riff").

O‘zbek musiqiy so‘z boyligi: Sharqiy va yevropa qatlamlari O‘zbek musiqiy atamalari Ipak yo‘li orqali shakllangan qadimiy sharqiy qatlamlarga ega: fors-arab-turk ildizlari. Asosiy qatlamlarda "maqom" (arabcha "maqam" – lad, ohang tizimi) va "shashmaqom" (olti maqom – sufiy unsurlari bilan murakkab suite shakli) bor. Cholg‘ular: "dutor" (ikki torli, forscha kelib chiqishi), "surnay" (baland ovozli puflama cholg‘u, forscha "surna"dan). Ritm atamalari: "usul" (naqsh, turk-forscha). Mustamlakachilik davrida (19-asr rus hukmronligi) "orkestr" va nota tizimlari qo‘shilgan. Sovet davrida xalq atamalari bostirilgan, ammo "vals" (vals) kabi aralash so‘zlar paydo bo‘lgan, mustaqillikdan keyin an’anaviy ildizlar bilan qayta birlashgan.

Qiyosiy tahlil: Ingliz va o‘zbek so‘z boyliklari begona ta’sirlarni o‘zlashtirish orqali qatlamlanadi, lekin manbalar va maqsadlar farq qiladi. Ingliz yevropa aniqligini (masalan, "presto" – juda tez), o‘zbek sharqiy ma’naviyatni (masalan, "maqom" sufiy ruhiyati bilan) afzal ko‘radi. Shakl jihatidan ingliz qisqartma va murakkab so‘zlarni (mezzo-forte), o‘zbek tavsifiy ildizlarni (doira – doira shaklidagi baraban) saqlaydi. Ma’no jihatidan ingliz ifodaga (rubato – moslashuvchan temp), o‘zbek marosim va cho‘qqiga chiqishga (shashmaqomdagi avj) urg‘u beradi. Aralashuv keng: ingliz global, o‘zbek fors-rus aralashmasini yaratadi. Tarjima qiyinliklari bor, masalan "crescendo" o‘zbekchada "kuchayish" deb moslashtiriladi.

Ingliz va o‘zbek musiqiy so‘z boyligidagi qatlamlar madaniy o‘zgarishlarga qaramay tilning chidamliligini ko‘rsatadi. Inglizning yevropa qatlamlari universal bo‘lishga yordam beradi, lekin yevropamarkazchilik xavfini tug‘dirib, boshqa madaniyat qatlamlarini soya qilishi mumkin. O‘zbekning sharqiy asoslari

mustamlakachilik qatlamlari bilan mustahkamlangan va moslashuvchan: masalan, sovetdan keyin maqomni orkestr bilan birlashtirish. Ta'limda bunday qiyosiy o'rganish turli madaniyatlarni tushunish va qadrlashni oshiradi. Globalizatsiya aralashuvni tezlashtiradi, lekin kuchli madaniyat zaiflarini "o'zlashtirib yuborish" (appropriation) xavfini keltirib chiqaradi. Kelgusida raqamli davr qatlamlarini o'rganish va qadimiy so'z boyligini saqlash muhim bo'ladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi musiqiy lug'atning ko'p qatlamli tuzilishini qiyosiy-tarixiy hamda semantik yondashuv asosida tahlil qilish orqali til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yoritdi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, har ikkala tilda musiqiy terminologiya uzoq tarixiy jarayonlar natijasida shakllangan bo'lib, ularning tarkibida turli davr va sivilizatsiyalarga mansub qatlamlar mujassamdir. Ingliz musiqiy leksikasi asosan Yevropa manbalariga, xususan italyan, fransuz va nemis tillariga tayangan holda rivojlangan bo'lib, u anglo-sakson asoslari bilan uyg'unlashgan holda xalqaro musiqiy diskursda universallik kasb etgan. O'zbek musiqiy lug'ati esa fors, arab va turkiy tillarga borib taqaluvchi chuqur tarixiy ildizlarga ega bo'lib, keyinchalik rus va yevropa tillari ta'sirida yangi qatlamlar bilan boyigan. Bu esa o'zbek musiqiy terminologiyasining ham tarixiy davomiylik, ham moslashuvchanlik xususiyatlariga ega ekanini ko'rsatadi.

Kelgusida ushbu yo'nalishda korpus lingvistikasi asosida kengroq empirik tadqiqotlar olib borish, shuningdek, raqamli davr ta'sirida shakllanayotgan yangi musiqiy termin qatlamlarini aniqlash va tahlil qilish muhim ilmiy vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Exploring the Intersection of Language and Melody: A Comparative Analysis of Music-Related Lexicon in English and Uzbek. https://conference.uzswlu.uz/conf/article/download/413/469/529
2. The Influence of Musical Terms on the Composition of Language: The Example of World Linguistics. https://www.researchgate.net/publication/384243286_The_influence_of_musical_terms_on_the_composition_of_language_the_example_of_world_linguistics
3. Comparative Analysis of the Music Terms in English and Uzbek Languages. https://uzresearchers.com/index.php/Conferences/article/view/3498
4. Linguistic Features: Music Terminology in Uzbek and English Languages. https://www.researchgate.net/publication/392712067_LINGUISTIC_FEATURES_MUSIC_TERMINOLOGY_IN_UZBEK_AND_ENGLISH_LANGUAGESLINGVISTICESKIE_OSOBENNOSTI_MUZYKALNAA_TERMINOLOGIA_NA_UZBEKSKOM_I_ANGLIJSKOM_AZYKAHTIL_XUSUSIYATLARI_O'ZBEK_VA_INGLIZ_TILIDAGI_MUSI
5. The Classification Culturally Marked Words in Uzbek Language. https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/download/27914/28739
6. Comparative Analysis of Homonyms of English and Uzbek Languages for Methodological Purposes.

https://www.academia.edu/106261489/Comparative_Analysis_of_Homonyms_of_English_and_Uzbek_Languages_for_Methodological_Purposes
7. Comparative Typology of English, Russian, and Uzbek. https://www.scribd.com/document/692242422/Phonetics